

V. GILBERT EDIT: HEGYEK, NŐK, VÁROSOK AZ IDŐTLEN IDŐBEN

Kazahsztán és Ukrajna közt – most, sorozatom utolsó állomásán – álljunk meg félúton, a varázsos Kaukázusban. A Kaszpi-tenger túloldalán, a Fekete-tengeren innen részben török eredetű hegyi népek élnek ki-kiújuló feszültségben, véres vizsá-lyokban, harcokban egymással és az oroszokkal. Az afganisztáni után a csecsenek földje a mai orosz újrealizmus egyik alapvető háborús helyszíne.

Magyarokkal pedig mindenhol találkozunk a fent említett országokban (amelyek nagyon különböző fokú függőségi viszonyban vannak Oroszországgal), s nemcsak a magyarlakta Kárpátalja okán. Ukrajna bizonytalan státusú távolabbi szegletében, a legendás Krímben, sőt Kazahsztánban is élnek magyarok egy-egy kis tömbben. De már a Kaukázusban járunk: bizony, itt is (<https://m.nyest.hu/renhirek/kulturak-egymas-kozt>) megtaláljuk nyomainkat, többek közt a magyar/mozsar nép-nevet tartalmazó szavaikban, helységneveikben, népmesei fordulataikban abház, grúz, oszét területen (<https://m.nyest.hu/renhirek/hol-volt-hol-nem-volt-ahol-meg-a-madar-sem-jar>).

A Háy János által „azeri avantgard költőnek” kinevezett szerző, Endrődi Szabó Ernő képverseiben, prózaverseiben változatos tájakra visz. Sokféle címzethez szóló expresszív, haza- és helykereső alkotásai közül a kedvencem:

Sirályszárny és környéke

Szócs Gézának, Kolozsvárra

(RÉSZLET)

...ha valaha építenék egy házat
 (ne mosolyogj tudom hogy most
 rostányi életemre gondolsz de
 bízunk benne hogy a szépség
 bennem lakozik s rendjére végül
 rátalál) ha tehát valaha is
 építenék egy házat – nem tudom hol
 de bizonytal egy nekünk-tetsző
 hazában – szóval ha valaha
 valahol megépíteném hát nem tudom
 pontosan miféle ház lenne az de
 azt tudom: a kert gótikus gyümölcsfákkal
 mályvával lenne teli és a mályvák parázsló
 kelyhében szikrázó darázs-dongás az ablakok
 türkiz üvegén robbanó Nap-madonnák
 ikon-fejei a tető kristálykoronás
 a szobákban meg ott állna néhány
 meghitt régi tárgy (például a nádhintaszék
 azután az a bordó plüss-faltakaró

amit úgy szeretsz no meg egy nagy
vesszőkosár telides-teli bumfordi
kiskutyákkal) és az ajtót mindig
nyitva hagynám: tudd hogy várlak
hogy tudd: van a világon egy olyan
szoba ahová szabadon jöhetsz éjjel három óra tájt
vagy reggel felé átvirrasztott éjszakák után
láthatatlan szenvedésed idegrángásaival...

S hogy miféle képzettársítással vált a költő azerivé, innen kikövetkeztethető: <http://www.litera.hu/hirek/az-aranygyuru-%E2%80%93-egy-avantgard-kolto-vel-oroszorszogban>, illetve: <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1018/az-azeri-avantgard-kolto>

Az iménti, meglehetősen trágársággal (csak erős idegzetűeknek!) élő kortárs magyar irodalmi szöveg után egy másképpen szarkasztikus, magyar nézőpontú beszámolót is ajánlok a 2014-ben Bakuban nyílt magyar nagykövetségről (<https://m.nyest.hu/renhitek/kulturak-egymas-kozt>). Kulturális diplomáciai téren szerzett tapasztalatairól kis idő elteltével majd Bedecs László irodalomtörténészt, kritikust lesz érdemes kérdezni, aki Bulgária után Azerbejdzsán felé (<http://magyaridok.hu/lugas/toborzo-magyar-nyelv-oktato-es-nepszerusito-tanarok-2143180/>) vette útját lektorként, kulturális közvetítőként. 2017 szeptemberétől Bakuban dolgozik. Korábbi külhoni nyelvoktatói tapasztalatai, illetve elődje felkészítése nyomán – az azeri diákok nem szoktak jegyzetelni – az átkötések, a mentális-gasztronómiai-nyelvi-turisztikai-popkulturális hasonlóságok nyomán elinduló érdeklődés, rácsodálkozás, megbarátkozás gesztusainak megtalálásában érdekelt.

Azeri verseket már az ötvenes évektől fordítunk, később novellákat, s az utóbbi időszakban is több kötet jelenik meg irodalmukról a nyelvünkön. A nálunk legtöbbit idézett kortárs azeri író nagy valószínűséggel a legtöbbször csak nemes egyszerűséggel Anarnak (Rzajev Raszul-ogli) nevezett kultszerző, akinek több műve is megjelent magyarul, s titokzatos, misztikus című regényének, amire hamarosan rátérek, már a címadása is megragadó. Filmek, zenék készültek belőle, beágyazódott a helyi köztudatba. Ez lesz a múlt század végi urbánus azeri irodalom reprezentánsa esszémben, az ív másik végpontja pedig egy hagyományba ágyazott dagesztáni szöveg. Szerzőik kortársak. A harmincas években születtek, s míg Ahmedhan Abu-Bakar (1931–1991) kortalan, időtlen művet ír, örök, archetipikus történeteket jegyez le, amelyek némelyikén érződik valamelyest a kor aktualitása, Anar regénye, bár 1977-es keltezésű, akár ma is íródhatott volna, annyira jelen- sőt jövőidejű.

Nemcsak tőlünk indulva juthatunk el kulturális útvonalon a Kaukázusba, ám nálunk is beugrik a tájegység irodalmi megjelenéseiről a *Kaukázusi krétakör* Brecht-től, a *Kaukázusi fogoly* Puszkintól – s az ott játszódó *Korunk hőse* Lermontovtól. Gogoltól Tolsztojig a klasszikus orosz irodalom szinte minden alkotójának sajátja a kaukázusi tapasztalat (például mint hadifogság) és téma. A maiaknak is fontos

helyszín, s nemcsak háborús vonatkozásban: Nora szerelmét, a grúz rendezőt erősen fogva tartja szülőhelye, a Kaukázus Ulickájának a *Jakob lajtorjája* című regényében.

Én egy képzeletbeli német autóúton jutottam el a szent örmény Ararát hegy tövébe a Balkánon át Közép-Európából. A magyar–német Terezia Mora kettős regényéből (*Az egyetlen ember a kontinensen – A szörnyeteg*) a második a halott kedvest megérteni próbáló mű. Magyar felesége hamvait akarja elszórni, tartózkodó, elzárkózó lényéhez szeretne közelebb kerülni életének helyszíneit felkeresve a férfi főhős. Szimbolikus, ahogy Darius Knopp nem tud megállni, visszafordulni, s autójával eljut a szent hegyig, melynek csúcsát mégsem látja: végig ködben marad. Szép, ahogyan Mora regényében Európa magát az európai kultúra egyik bölcsőjében, Görögországban, s a másikon, Örményországban – a bibliai hegyig száguldván – szeretné megérteni. A hányatott örmény történelem legszörnyűbb eseményét, a népirást Franz Werfel *A Musza Dagh negyven napja* című regénye tette az irodalomból is kitörölhetetlenné. Antonia Arslan *Pacsirtavár* címmel írt később a tragikus témáról. Regénye a 2000-es évek elején, röviddel megjelenése után különféle díjakat nyer el, a PEN Clubét is, s a szerző lakhelyén, Olaszországban hamar bestseller lett belőle.

Nézzük most már a Kaukázusban író irodalmakat! Amelyek ugyancsak változatosak, ám magukon hordozzák a régmúlt, a tradíciók erős lenyomatát. Ilyen Ahmedhan Abu-Bakar *Hegyilakók beszélgetnek* című rövidpróza-gyűjteménye (http://oroszsorszag.network.hu/blog/oroszsorszag_klub_hirei/ahmedhan-abu-bakar-hegyilakok-beszelgetnek-kaukazusi-irodalom, illetve: <http://szovirod.blogspot.hu/2011/10/valogatás-mai-dagesztani-irodalomból-2.html?m=0>). Adomák, anekdoták, viccek, élethelyzetek, bölcsességek, életképek együttese ez a mű, melyekben a táj, az életmód jellegzetességei, a helyi reáliák állnak össze a régmúlt és a jelen metszeteiben sajátos humorral. Mítikus kezdetre utal vissza: a dagesztáni népek hegyvidéki legendájára, amely központi elemében erősen emlékeztet a bábeli nyelvzavar mítoszára. A Hegyek Országát (ezt jelenti a Dagesztán név) az arab utazók úgy hívták: Népek hegye. A történet szerint az úr követe, a próféta elbotlott a hegyekben zsákjában a népek nyelvével, amit addig lelkiismeretesen osztogatott, de itt dühében szabadjára engedte őket. Azóta minden falunak, népcsoportnak külön nyelvjárása, nyelve van, ami áldás és átok egyszerre: egyéni szint jelent és sajátossá teszi a kommunikációt. Az egyes közösségek pedig rendszeres időközönként letelepednek gudekánjukban. Ez vidékük legszebb, legvédettebb, legjobb atmoszférájú, energetikájú ligete, tisztása, patakpartja, ahol összegyűlnek mesélni, továbbadni a történeteket, emelkedetten együtt lenni.

Micsoda helyek lehetnek ezek... Nekik sem közömbös: a gyönyörű tájakat, hegyszirteket, a fenséges panorámát az ott élőknek sem lehet megszokni; tisztelik és élnek is ihlető, szakrális erőforrásaikkal. Hát még nekünk, szolid domborzatú országunk lakóinak, akik a Kárpátokon is kívül kerültünk, s akiknek hihetetlen egzotikum forrása a magas hegyvidék. A nyugat-európai turisták könnyeztek a

megrendüléstől az Altajban, Kazahsztánban. Sokan, hegyek szerelmesei, vágyunk a gudekánokba, az aulok védett helyeire (aki megnyitja a fenti weboldalt, láthat belőlük néhányat): micsoda beszélgetések hangozhatnak ott el a lakók szabadidejében a juharfa alatt, a csermely, a forrás hangjai kíséretében. Ahmedhan Abu-Bakar személyében azonban mégis akadt, aki lejegyezte és egybefűzte ezeket az adomákat, főként a mulatságosabbakat; mi Pásztori Jusztina fordításában élvezhetjük gyűjtését. Ahogy a sasliknyársra szúrt alapanyag-szeletkéket, fűzte, sózta össze, s, mint írja: „népe ékesszólásának és bölcsességének faszénderabjain” sütötte-színezte őket ropogósra. Térélményről, a sztyepp és a hegyvidék tágasságversenyéről vitázik a *Kinek-kinek a sajátja* két szereplője. Akad köztük jó néhány banális, abszurd vagy fekete humorú darab is. A *Csend és szita* fahumora mindenesetre érzékelteti a megszólalás nehézségét, a történettalálás terhét, felelősségét, annak belső és külső kényszerét. Morbid felütésű is bőven van történetei között, így az út- és térélményt megfogalmazó *Amikor még éltem*. A halott felpattan hordágyáról, és közli, immár nem segít eldönteni vivőinek, hogy az egyenes vagy a kanyargós úton vigyék-e a temetőbe. Életében az egyenesre tanította őket, de most már döntsenek maguk. A társadalmi különbségeket, a két érvényesen – és mindenki által érthetően – megmaradt nyelvet, a szegényekét és a gazdagokét jellemzi a *Régi úton* című elbeszélés. Itt a nyelvi különbségeket természetbeli illusztráció: a kopasztott kakas fejezi ki, amely mindennél plasztikusabban, szavak nélkül szemlélteti a szegények világát. A megnyírt, mert a gazdag földön növekedni indult subáról szóló sutácska történetben az eső nyújtja meg a bundát. Azonban beszédes a mi számunkra, hogy a Madzsali-szorosban játszódik – ez a sztori szerinti termékeny vidék! Kétkednek a fejtől medve által megfosztott ember valaha-volt fejében (*Volt-e egyáltalán feje?*), csak a kétévente vett kucsmák emlékeztetnek rá, hogy mintha lett volna. A másik kucsmás történet viszont meglepően erős emancipációs és társadalmi töltettel bír. Éppen verni készül a kucsmás férj árva asszonyát, aki öntudatosan bejelenti: nincs ám egyedül: a szovjethatalom meg fogja védeni. A férj döbbenetében a gudekánból – ahol ezt hüledezve elpanaszolja – a szakadékba veti magát. Ez lenne a szovjethatalom?! A női egyenjogúság viszsztatérő témája az anekdotáknak, s a nő hagyományos elkerítése is a férfitekintettől. Női ruhába bújik kényszerűen a szülészorvos, mert férfiként nem segíthetett volna a vajúdó asszonynak. Az egyfelől pimasz, másfelől megható *Hagyjatok beszél*niben a hónapokig birkákat legeltető juhász, a csobán meggazdagodik, a hegyről lejöve összehívja barátait a városba egy előkelő szállodába s busásan megfizeti a zenekart: ne játsszanak, ő beszélgetni szeretne. A *Mennyei eledel* bölcsen ravasz. Az ínycsiklandó étel ígérete megakasztja, majd végleg elhalasztja a gyilkosságot. A kiszemelt áldozat maga a szakács, aki ezeregyéjszakai ravaszussal menti meg saját életét, szükségessé, kívánatosá téve azt, amit nyújtani tud – hogy életben maradjon. Jól ismert kópéságot tartalmaz a kétszer eladott (fiatal- és öregkori) koponyáról szóló történet. Az *Abdulla* a vers születéséről szóló elmés parabola: meztelenül születik, majd öltözteti-nevelgeti kiöltője. Cinikus a *Baleset az úton*: kocsijuk összeütközése után barátkozásnak feltüntetve az egyik sofőr leitatja a másikat, miközben jön a rendőr-

ség. Térbeli, hegymenet-szimbolikája van a *Találkozás az ösvényen* címűnek. Délceg fiatalember igyekszik fel a hegyoldalra, görnyedt öreg le a hegyoldalról... Egy másik darabban ötleteket kapunk a bőbeszédűség ellen. A sokat beszélőt felszerszámozva várja a lova, sőt még fél lábon is kell szónokolnia, hogy ne tartson annyi ideig az előadása. A *vár* szimbolikája mély értelmű: az apa örököül hagyta a fiára, hogy minden aulban legyen egy vára. A fiú ezután, hogy megfeleljen a végrendeletnek, egész életében várakat épít, s élete végén hallja meg valakitől: apád nem kővárakra gondolt ám, hanem arra, hogy legyen minden aulban – egy barátod. (Erről nekem *A Mester és Margarita* belső történetének, a Lévi Máté jegyzetei kiváltotta dialógusok jutottak eszembe Jesua szavainak szó szerint vételről: nem a templomot akarta lerombolni, hanem az óhitet felváltani újra.) A történetfüzér egésze a székely góbés-kópés világot idézi, a hegyiember szarkazmusát, ridegségét, nyersségét, egyúttal bölcsességét, poézisét.)

Anar Rzajev Raszul-Ogli 1938-ban született Bakuban, író, dramaturg, filmforgatókönyv-író, filmrendező. Zenei, filológiai, forgatókönyvírói tanulmányokat végez, tizenkét film forgatókönyvét jegyzi, ebből hármat ő rendez. A török nyelvű irodalmak szövetségének elnöke. (Érdekes, az orosz wikipédia nem említi, hogy azeriül ír, csak az angol nyelvű teszi ezt nyilvánvalóvá: https://en.wikipedia.org/wiki/Anar_Rzayev.) Regényén, amely – titokzatos címe miatt is – a legismertebb lehet Magyarországon, s talán külföldön is: *A négyemeletes ház ötödik emelete*, érződik a filmes technika. Gyors vágásokkal, áttűnésekkel haladunk jelenetről jelenetre. Azerbajdzsán film is készült belőle 1993-ban: <https://ok.ru/video/90359794317>, „Шестой этаж пятиэтажного дома”: érdekes a címbeli számnevek sorsa a különféle nyelveken: nálunk alacsonyabbak, ám nem azért, mert magyarra fordítva alacsonyabb lesz az említett ház, hanem mert nálunk, a legtöbb nyelvtől eltérően, mint tudjuk, van földszint.

Engedjenek meg e magávalragadó regény tárgyalásakor egy kis személyes kitérőt, kapcsolódástörténetet. A nyolcvanas évek legelején, moszkvai részképzésemén a fiatal azerbajdzsán egyetemista, a költő hírében álló Rafik ajánlotta e könyvet, mint népének fontos modern alkotását, miközben rémtörténetekkel, kísértethistóriákkal szórakoztatott bennünket a Lomonoszov Egyetem nemzetközi kollégiumának szobájában, ahova rendre fellátogatott a magyar lányokhoz teázni. A mi poloskás, nagyvárosi, ám kissé hideg és rideg „gudekánunkban”, a Jugozapadnaja metrómegálló melletti óriás kollégium tizenhetedik emeletén hallgattuk húséges mesélőnk egzotikus és személyes hazai történeteit. Hol borzongatóak voltak ezek: például élve eltemetett falubeliokról, hol érzelmesek: szerelméről – tanárnőjével. Rafik alig várta, hogy megérkezzünk az órákról, s nálunk pihenje ki a szakdolgozatírás monotóniáját. Hazatérve Magyarországra láttam: a Modern Könyvtár 1981-ben már ki is adta a kisregényt (bár oroszul 1988-ban jelent meg), ám most, hogy a kaukázusi irodalom reprezentánsaként szerettem volna tárgyalni, könnyebben eljutottam az oroszhoz

– az orosz internetnek köszönhetően, amin hogy, hogy nem, szinte mindig megtalálom online azt a művet, amire éppen szükségem van. (<https://www.litmir.me/br/?b=50727&p=40>ЛитМир – Электронная Библиотека > Анар > Шестой этаж пятиэтажного дома).

Többféle értelemben is időutazás volt újraolvasni Anar regényét. Misztikus, fantasztikus epilógusa eljátszik azzal a konceptussal, hogy a fontos személyek, ha meghaltak is, nem tűnnek el teljesen a hozzájuk közeli életéből, fel-felbukkanak, s nemcsak illat formájában, hanem valamely különös tér-időmetszetben (l. a címet). Az elbeszélő futurológiai időkeret-feszegetése is megrázó a mából olvasva. Műve palackposta napjainkba, amire a hetvenes évek végén utal szereplői későbbi sorsát megidézve. Vannak tippjei a telekommunikáció ezredfordulós mikéntjére (holográf), visszatérő kérdése, hogy lesz-e akkor még pénz. Léteznek azonban dolgok, melyek maradandóságában biztos, így ételeik, italaik feltétlen élvezetében. Ezek részletező leírása ünnepeikkel, szokásaikkal, kávéházaikkal, épített környezetükével – s az emberek elmaradhatatlan aranyfogaival – megdöbbenően közel hozza számunkra az alig múltó hetvenes éveket. Mintha némi civilizációs előnyben lettek volna: Bakuban minden főszereplő családjában volt már a regényben telefon. (Igaz, jobbra a felső tízezer köreiben játszódik a cselekmény.) Plasztikusan előkerül mindaz, ami már akkor is tudható volt a kaukázusiakról: bizniszeik, seftelései, vendéglátó kultúrájuk – annak árnyoldalaival, a korrupcióval. Helyi hagyományaik ugyancsak, így az erős családi gyökerek, amelyek nem engedik a kitörést, az individualizációt. (Nemzetiségi ellentéteket viszont nem fedeztem fel a könyvben.) Csoporttársaim közül, akikkel az 1982-es év első felét a szovjet fővárosban töltöttük (volt, aki többször is visszament), néhányan kapcsolatba kerültek kaukázusi fiatalemberekkel, házasság is kötődött köztük, de a kulturális különbözőségek akadályozták a boldog kibontakozást. Anar regénye úgy mai, kortársi a szó imént említett több értelmében, hogy játszódhatna bármikor azon a földön – csak az aktuális díszletek változnának. Vonzalomból kinövő szerelem egy fiatal, a mamahotel kényelmét élvező fiú és egy idősebb (a korkülönbség jelzése problematikus a szövegben, ami írói hiba is lehet, de nem feltétlenül), bohém nő között, amit a fiú szülei minden erejükkel igyekeznek megakadályozni, s végül sikeresen tönkre is tesznek. Végig nem kapunk elegendő információt a titkok megfejtéséhez, nem derül ki, miféle kapcsolatban is állt Tahmina a férfikoszorúval, amellyel körülveszi magát. Erősen valószínűsíthető, hogy nem ártatlan, de az is, hogy a fiú családja s a fiú erőtlensége is meghatározó szerepet játszik a viszonyok eldurvulásában. Zaur nem áll ki szerelme mellett, nem utasítja rendre anyját, aki kitartóan becsmérli Tahminát, s egzisztenciálisan sem nő fel hozzá: nem támasza, de nem is egyenrangú fél mellette. A patriarchális szemléletből kinövő férfisovinizmus ellehetetleníti csodálatosan – s csodálatosnak – ábrázolt vonzalmukat. A professzor csemetéje képtelen arra, hogy megálljon a saját lábán, s hogy a nő mellett hosszú távú, a világ előtt vállalt kapcsolatban köteleződjön el. A szülők érzelmi és anyagi zsarolással kényszerítik a tradíció betartására: azt a nő vegye el, akivel „tisztá” házasságban élhet, gyermekeket nemzhet, s el is érik céljukat.

Ironikus megoldása a szövegnek, hogy Firangiz, a szomszéd lány, egy idő után feleség végig meg sem szólal: a nő alávetettség és az emancipált nő közti áthidalhatatlan szakadék lenyűgözően tátong. Monoton, a társadalmi normáknak maradéktalanul megfelelő tisztes családi életük meglehetősen iróniával íródik le: a megfelelő helyen soronként újabb gyerek születik. A keleti férfi megkönnyebbülten sóhajt fel, hogy az első nem lett lány: nem merete volna végigvinni a szentül elhatározott névadást, hogy Tahminának hívják.

Közelről látjuk a regényben Baku mindennapjait, s Moszkva és az afrikai nászút is bevillan. E kultuszkönyv nem vesztett frissességéből, aktualitásából. Szinte csak a civilizációs paradigmaváltásból fakadó tapasztalat jelzi néhány évtizedes voltát, miszerint a vezetékes telefon köré szerveződő élet mennyire megnehezítette a magánélet intimitását. (Van Anarnak egy *Én, Te, Ő és a telefon* című műve is.) Kortárs világirodalmi vonatkozásban a török Orhan Pamuk világiasodó, szekularizálódó Isztambul-ábrázolása és a japán Murakami Haruki hátborzongató fantasztikuma közt helyezném el. Az utóbbiban is keresik a szállodában a szintet, ahova a különös lény liftezik – a beavatottak meg is találják: a magukhoz, belső énjükhöz, elrendezetlen múltjukhoz vezető imaginárius dimenzióban. (S ne feledkezzünk meg ekkor már Anar *Szállodai szoba* című regényéről sem.)

Weber Klára: Igéző